

LOCKE A GONDOLKODÁSRÓL

John Locke (1632–1704) angol filozófus a filozófiai empirizmus és a politikai liberalizmus egyik megalapozója volt. Földbirtokos családban született, Oxfordban tanult, elsősorban medicinát: itt ismerkedett meg Sydenhammel is, akitől kötetünkben szintén közlünk egy részletet. 1667-ig élt Oxfordban, ahol csak két, életében sosem publikált művet írt. Követségi titkárként Németországban is működött, ahol kikapcsolódásként orvosi meteorológiával is foglalkozott. 1666-tól Lord Shaftesbury környezetébe került és aktív politizálásba kezdett, pedagógiai, politikai, illetve politikai gazdaságtani értekezéseket publikált. 1672-től magas kormányhivatalokat töltött be. Locke-nak 1683-ban Rotterdamba kellett menekülnie, mert politikai ellenfelei vádat emeltek ellene. 1688-ban, II. Jakab bukása után merészelt csak hazatérni. Ekkor publikálta híres levelét a vallási türelemről. Ám ebben az évben jelent meg két fő műve is a kormányzatról, illetve az emberi értelemről, amelyekkel végre filozófusként is hírnevet szerzett. Élete utolsó tizenöt évében minisztériumi tisztviselőként dolgozott, és még számos fontos közgazdasági, politikai, filozófiai munkát tett közzé.

Locke, mind filozófusként, mind pedig politikai gondolkodóként, meghatározó szerepet játszott a következő évszázad eszmetörténetében. Kétségtelen azonban, hogy az emberi lélek és elme működésére vonatkozó nézetei nem elsősorban hatottak az orvostudományra, hanem inkább annak szülöttei voltak, és valószínűleg a kor legnagyobb hatású orvosi irányzata, a mechanojatria gyümölcseinek tekinthetők. Az a meggyőződés, hogy, szemben a platonikus-keresztény elképzelésekkel, a léleknek nincsenek „magával hozott” emlékei és ősideái, hanem maga is a testműködés, az érzékelés pusztá eredménye csupán, jellemzően annak a mechanojatriának az egyik alaptétele, amelyet egyébként Descartes és Regius a filozófiában is már rég megalapozott. Locke mint gyakorló orvos – Shaftesbury házában ilyen minőségben élt és kapta járandóságát – nyilván jól ismerte kora orvosi szakirodalmát is, így az alábbi gondolatok háttérben egyértelműen azonosíthatók egyes, ebben a korban igen elterjedt és egyetemeken is oktatott jatromechanikus elméletek.

II. könyv. Az ideákról

XIX. fejezet. A gondolkodás módozatairól¹

1. §. Érzékelés, emlékezés, szemlélődés stb. – a gondolkodás módozatai

Ha az elme befelé, önmagára irányítja tekintetét, és saját tevékenységét szemléli, akkor az első, ami szemébe tűnik, a gondolkodás. Ebben az elme a módosulások nagy változatosságát veszi észre és erről különálló ideákat kap. Így az észrehevés, amely a testre gyakorolt bármely külső tárgy okozta benyomáshoz kapcsolódik, és azzal együtt jelenik meg, elkülönül a gondolkodás minden egyéb módosulásától, s azt a határozott ideát viszi be az elmébe, amelyet érzékelésnek nevezünk. Ez úgyszólván valamely idea tényleges belépése az értelembe az érzékeken át. Ha ugyanaz az idea újra belép hasonló tárgynak a külső érzékszervre gyakorolt hatása nélkül, az visszaemlékezés. Ha pedig az elme azt később keresi, fáradtsággal és igyek-

¹ John LOCKE, *Értekezés az emberi értelemről*, fordította DIENES Valéria, Bp., Akadémiai Kiadó, 1979, I, 220–221.

véssel megtalálja, s újból látóterébe állítja, ez a felidézés. Ha ez az idea hosszabb ideig tárgya a figyelemnek, ez a szemlélődés. Ha elménkben az ideák az értelem részéről való ráésmelés vagy rátekintés nélkül szállonganak, ez az, amit a franciák úgy hívnak, hogy „rêverie”,² ami re angol szót aligha találunk. Mikor e kínálkozó ideák (mert, amint más helyen megjegyeztem, mialatt ébren vagyunk, elménkben az ideák állandóan követik egymást) jól észreveszünk, és mintegy rovatolódnak az emlékezetben, akkor figyelemről beszélünk. Amikor az elme nagy komolysággal és válogatással valamely ideára rögzíti pillantását, azt minden oldalról megtekinti, és magát más ideák szokásos sürgetésére nem hagyja attól eltéríteni, ez a szellemi erőfeszítés vagy tanulmányozás. Álmodás nélkül való alvás a mindezeketől mentes nyugalom; maga az álmodás pedig az, hogy az elmében olyan ideák vannak (mialatt a külső érzékek zártak úgy, hogy a külső tárgyakról nem a szokott eleveenséggel kapnak benyomásokat), amelyeket kívülről nem sugall semmiféle tárgy vagy ismert alkalom, sem pedig az értelem részéről jelentkező bármely választás vagy magatartás. Végül, hogy amit önkívületnek mondunk, nem egyéb-e, mint nyitott szemmel való álmodás, azt vizsgálják meg mások.

2. §. A gondolkodás más módozatai

A fentiek a gondolkodás különféle módozatainak bizonyos csekély számú esetei, amelyeket az elme önmagában megfigyelhet és róluk olyan határozott ideát alkothat, mint amilyen a fehérről, a pirosról, a négyzetről vagy a körről él benne. Nem kívánom valamennyit felsorolni, nem is akarom az ideák e csoportját bővebben tárgyalni, amelyek az eszmélődésből származnak, hisz ez egész kötetet betöltene. Elég lesz egy-két példával megmutatni, mifélek ezek az ideák, és az elme miképpen jut hozzájuk; különösen azért, mert később alkalmam lesz bővebben tárgyalni az okoskodást, az ítélest, az akarást és a megismerést, melyek az elme legjelentékenyebb műveletei és a gondolkodás legfontosabb módozatai.

3. §. A figyelem különböző fokai gondolkodás közben

De talán nem válik megbocsáthatatlan kitéréssé, sem pedig jelen szándékunktól nem egészen távol eső, ha itt ráésmélünk a gondolkodásban levő elmének ama különböző állapotaira, amelyeket a figyelemnek, a rêverie-nek és az álmodásnak stb. fentebb említett példái elég természetszerűen sugalmaznak. Mindenkit meggyőz saját tapasztalása arról, hogy az ébren levő ember elméjében egy és más idea állandóan jelen van, bár az elme azokra különböző fokú figyelmet irányít. Olykor az elme annyi komolysággal rögzítődik némely tárgynak szemléletére, hogy arra vonatkozó ideáit minden oldalról megforgatja. Megjegyzi viszonyaikat és körülményeiket, és minden részt oly szabatosággal s oly feszült figyelemmel szemlél, hogy minden más gondolatot kizár. Nem vesz tudomást még azokról az ilyenkor érzékeire ható rendes benyomásokról sem, amelyek egyébként igen érzékeny észrevevéseket okoznának benne. Máskor pusztán az értelemben egymást követő ideák vonulását figyelni anélkül, hogy bármelyiket is irányítaná vagy követné. Ismét máskor, szinte rájuk sem nézve, benyomást sem tevő halvány árnyak gyanánt engedi elsiklani őket.

² ábrándozás, álmodozás